

סימן כג

קידושין בשבת

בקובץ דרכי הוראה (חלק ט סימן ז) הופנתה שאלה לידידי רבי אשר וייס, גאב"ד דרכי הוראה בירושלים "מדייני עיר התורה ליקווד במעשה שהיה, בחתן ביום חופתו שהפקיד את טבעת הקידושין שקנה מכספו, אצל אחותו, על מנת שהיא תתן לו את הטבעת לפני מעמד החופה. בטעות החליפה האחות את הטבעת שקנה החתן בטבעת שלה, ועקב כך קידש החתן את אשתו בטבעת שהיתה של אחותו. הדברים נתבררו רק למחרת אחרי החתונה בליל שבת קודש. אחד החכמים פסק דכיון שנתברר שהקידושין לא חלו מכיון שקידש בטבעת שאינה שלו, צריך הוא לחזור ולקדשה ומכיון שאין מקדשין את האשה בשבת, צריך הוא לפרוש ממנה עד לאחר השבת ואסורים הם בייחוד".

ויש לדון במעשה זה:

[א] האם מותר לכתחילה לקדש את האשה בשבת, בנסיבות אלו.

[ב] בדיעבד, אם קידשו את האשה בשבת [ועברו על איסור מדרבנן], האם חלים הקידושין [מדאורייתא].

לבירור הדברים יש לעיין בגדר האיסור לקדש אשה בשבת.

- א -

במשנה במסכת ביצה (לו, ב) נאמר: "כל שחייבים עליו משום שבות משום רשות בשבת, חייבים עליו ביום טוב", ואחד הדברים שהם "משום רשות" שאסור לעשותם בשבת "משום שבות" [רש"י: "שהטילו עליו חכמים לשבות מהן ואין בעשייתו שום מצוה"] הוא "אין מקדשין" אשה בשבת. והקשו בגמרא מדוע קידושי אשה נחשבים כ"דבר רשות" ולא "דבר מצוה", והרי "מצוה קא עביד", דהיינו מצות "פרו ורבו". ותירצו: "לא צריכא, דאית ליה אשה ובנים". ופירש רש"י: "שני זכרים לבית שמאי או זכר ונקבה לבית הלל, ותו לא מיפקד כולי האי כדאמרינן ביבמות (פא, ב), ומיהא קצת מצוה איכא כדאמר (קהלת יא, ו) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך". ואם כבר קיים מצות "פרו ורבו", אמנם עדיין יש "קצת מצוה" בקידושי אשה אחרת, אך אין זאת מצוה אלא "דבר רשות", ואסור "משום שבות".

ובטעם האיסור לקדש אשה בשבת אמרו בגמרא שם: "גזירה שמא יכתוב". ופירש רש"י: "פסק דין לדינין, ושטר אירוסין לקידושין".

דין נוסף מובא במשנה שם: "ואלו הן משום מצוה, לא מקדשין ולא מעריכין ולא מחרימין, גזרה משום מקח וממכר". ופירש רש"י: "דלמקח וממכר דמו, שמוציא מרשותו לרשות הקדש, ומקח וממכר אסור מן

המקרא דכתיב (ישעיהו נח, יג) ממצוא חפצך ודבר דבר. אי נמי, מקח וממכר אתי לידי כתיבה שטרי מכירה".

דברי המשנה נפסקו ברמב"ם (הלכות שבת פרק כג הלכה יד) "אין דנים בשבת ולא חולצין ולא מיבמין ולא מקדשין, גזירה שמא יכתוב. ואין מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין, מפני שהוא כמקח וממכר".

- ב -

האיסור לקדש אשה בשבת מובא גם בתלמוד הירושלמי (יומא פ"א ה"א), בסוגיא הדנה בדברי המשנה הראשונה במסכת יומא בה למדנו כי "שבעת ימים קודם יום הכיפורים היו מתקנין לכהן הגדול אשה אחרת [לדעת רבי יהודה], שמא תמות אשתו, שנאמר (ויקרא טז, ו) וכיפר בעדו ובעד ביתו. ביתו, זו אשתו".

והקשו בירושלמי מדוע לא יוכל הכהן לקדש את האשה השניה בערב יום הכיפורים, על תנאי שאם תמות אשתו הראשונה ביום הכיפורים, תהיה האשה השניה מקודשת לו, והקידושין יחולו ביום הכיפורים. והשיבו: "לא נמצא כקונה קנין בשבת". ופירש קרבן העדה: "לא נמצא במה שהוא מקדש ביום הכיפורים אשה, כקונה קנין בשבת דאסור. ואפילו ביום טוב אין מקדשין, כדתנן בביצה פרק רביעי". ועל כך השיבו בירושלמי: "אמר לו משום שבות שהתירו במקדש". ופירש קרבן העדה: "הא דאין מקדשין, אינו אלא שבות, ואין שבות במקדש". ומסקנת הסוגיא: "אמר רבי מנא, הדא אמרה אילין דכנסין ארמלן צרך לכונסן מבעוד יום, שלא יהא כקונה קניין בשבת". ופירש קרבן העדה: "אותם שנושאים נשים אלמנות בערב שבת צריך לכונסן מבעוד יום, דהיינו צריך להתייחד עמה אחר החופה קודם שבת, שבייחוד זה קונה אותה, ואם יתייחד עמה או יבעלנה בשבת, תו לא יהיה כקונה קנין".

לפי הירושלמי, הסיבה לאסור לקדש אשה בשבת היא "גזירה שלא יהא כקונה קנין בשבת", ולא כדברי הבבלי משום "גזירה שמא יכתוב", והיינו כטעם המפורש בבבלי לענין איסור הקדש בשבת "גזירה משום מקח וממכר". וכן מבואר בדברי הסמ"ג (לאוין עה) שנחלקו הבבלי והירושלמי מהו טעם האיסור לקדש אשה בשבת: "בגמרא בביצה איתא גזירה שמא יכתוב, ובהא פליג הירושלמי על תלמוד שלנו. דהתם מפרש טעמא דאין מקדשין משום דנמצא שקונה קנין, דהיינו משום דכתיב ממצוא חפצך ודבר דבר. ובגמרא שלנו [בבלי] מפרש וכולהו מאי טעמא גזירה שמא יכתוב".

- ג -

נפקא מינה בין טעמי הבבלי והירושלמי, אם קידש אשה בערב שבת על תנאי, והתנאי התקיים בשבת.

רבי עקיבא איגר נשאל על ידי אחיו רבי בונם, (שו"ת רעק"א מהדורה קמא סימן קנט) "במה דקיימא לן אין קונין בשבת, אם מכר לו חפץ בערב שבת במשיכה או בכסף, ואמר תקנה לך למחר, דבשבת נגמר הקנין. וכן מכר לו בערב שבת במעכשיו בתנאי שיעשה כך וכך, אם מותר לקיים התנאי במעשה בשבת,

שעל ידי זה נתקיים הקנין למפרע בערב שבת". והביא רעק"א ראייה שאסור לעשות קנין מערב שבת שיחול בשבת, מדברי הירושלמי ביומא, שאמרו שאסור לקדש אשה נוספת בערב שבת על תנאי שאם תמות אשתו הראשונה בשבת יחולו הקידושין של השניה, מפני שהוא קונה קנין בשבת. ומבואר איפוא, לדעת הירושלמי, שבקידושי אשה בערב שבת על תנאי, והתנאי צריך להתקיים בשבת, יש גזירה לאסור קידושין בשבת "שלא יהא כקונה קנין בשבת".

ואילו לפי הבבלי, מסתבר שאין לאסור זאת, שהרי כל הטעם לאסור קידושין בשבת הוא משום "גזירה שמא יכתוב", וגזירה זו לא שייכת בערב שבת.

עוד נפקא מינה בין הבבלי והירושלמי, כתב בספר עלי תמר על הירושלמי (יומא, שם) לענין קידושי אשה בדמי שביעית, על פי דברי הירושלמי (שביעית פ"ח ה"ח) "אסור ליקח אשה מדמי שביעית", כי מעשה קידושין נחשב "סחורה" האסורה בפירות שביעית. ודברי הירושלמי הם לשיטתו שאין מקדשין אשה בשבת "שלא יהא כקונה קנין בשבת". ועל כן קידושי אשה הם "מקח וממכר", ושימוש בדמי שביעית לצורך קידושי אשה, נחשב ל"סחורה" בדמי שביעית.

אולם מדברי הבבלי שנקט בטעם האיסור לקדש אשה בשבת "גזירה שמא יכתוב", ולא משום "מקח וממכר" [כפי שנקט לענין הקדש וערכין בשבת], נראה שאין קידושי אשה נחשבים ל"מקח וממכר", ולכן אין איסור "סחורה" בקידושי אשה בדמי שביעית.

מאידך גיסא, לדעת הבית מאיר (בהגותו על שו"ע או"ח סי' שלט) אין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, ולפי שניהם האיסור לקדש אשה בשבת נובע מהגזירה שמא יכתוב בשבת. ואכן אין במעשה הקידושין בשבת איסור מקח וממכר, שכן לא נעשה כל קנין בשבת. וכל האיסור שלא יהיה "כקונה קנין בשבת דאסור", נאמר בנוגע לכניסה לחופה, שהיא מעשה קנין ומהווה קנין האשה לבעלה לענין זכותו בפירותיה וירושתה.

- ד -

להלכה נפסק בשו"ע (או"ח סי' שלט סעי' ד) "לא מקדשין בשבת". וכתב המג"א (ס"ק ד) "גזירה שמא יכתוב". ועוד נפסק באותה הלכה: "ולא מקדישין", וכתב המג"א (ס"ק ו) "משום מקח וממכר". והיינו כדברי הבבלי, שהאיסור לקדש אשה בשבת הוא בגלל ה"גזירה שמא יכתוב".

והדברים מפורשים גם במשנה ברורה (ס"ק טו) שכתב: "אין מקדשין, גם זה מחמת גזירה שמא יכתוב, אבל לא מטעם דהוא כקונה קנין בשבת, דהא בקידושין לבד בלא חופה לא קנאה עדיין ליורשה ולמציאתה ולמעשה ידיה" [ועוד כתב המשנה ברורה שם: "וכן אם אפילו היו הקידושין מבעוד יום, מבואר בהמחבר לקמיה דאסור להכניסה לחופה בשבת, והיינו מטעם דעל ידי החופה קונה אותה לכל הדברים האלו הנ"ל, והוי כמקח וממכר דאסור בשבת"].

וברמ"א הוסיף: "ויש מתירים לקדש היכא דאין אשה ובנים". והמשנה ברורה (ס"ק טז) כתב בשם רבי עקיבא אייגר: "והוא הדין ביש לו בנים ואין לו אשה, גם כן מותר לדעה זו, דמצוה קעביד כדאמרינן ביבמות (פא, ב) מקרא (קהלת יא, ו) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך".

ומסיים הרמ"א: "ואפשר דהוא הדין הכניסה לחופה שרי [בשבת], ואע"ג דלא קיימא לן הכי מכל מקום סומכין על זה בשעת הדחק, גם כי גדול כבוד הבריות, כמו שרגילים שלפעמים שלא היו יכולים להשוות עם הנדוניא ביום שישי עד הלילה, דעושים החופה והקידושין בליל שבת, הואיל וכבר הכינו לסעודה ולנישואין והוי ביוש לכלה ולחתן אם לא יכנוס אז. ומכל מקום לכתחילה יש ליזהר שלא יבוא לידי כך".

וכתב החיי אדם (הלכות שבת כלל לח סע' ו) "בשעת הדחק, כגון שאין החתן והכלה יכולים להשוות ביום ששי, ומחמת קטטה נמשך עד הלילה, ובחור שלא קיים פריה ורביה וכבר הכינו צרכי הסעודה, ויש הפסד גדול וביוש לחתן ולכלה, התיר הרמ"א בתשובה להיות החופה בשבת, והוא עצמו סידר קידושין, מפני שגדול כבוד הבריות. ואמנם במקום שאין שם כל התנאים הנזכרים, אין להתיר. ופשיטא שיהיו נזהרים לכתחילה שלא יבוא לידי כך".

דברי החיי אדם הובאו להלכה במשנה ברורה (ס"ק יט) וז"ל: "ועיין בחיי אדם שכתב שאין להקל בכל זה רק אם נשלמו השלשה פרטים, דהיינו [א] אם לא קיים פרו ורבו עדיין [ב] ויש הפסד רב [ג] וגם ביוש לחתן וכלה אם לא יכנוס אז".

- ה -

כוונת החיי אדם למעשה שהביא הרמ"א בתשובותיו (סימן קכח) ומוזכר בדברי מהר"ם מטקטין, תלמיד הרמ"א, בחידושי אנשי שם על המרדכי בסוף מסכת ביצה: "וכן ראיתי ממורי הגאון ר' משה איסרלש בקראקא, ביתומה אחת עניה משודכת להגון לה, והיה אחי אמה כמו משיאה, ונפל קטטה ביניהם בעסק הנדוניא, ונתעצמו כשתי שעות משחשיכה וקידש היום. ולא נמנע הגאון מליתן קידושין, שהיה חושש שמא בתוך כך יהיה לב אחי אמה נוקף עליו ויתחרט על מה שחפץ לתת לה ויתבטל הדבר, ועיכב הרב מלהתפלל מעריב בבית הכנסת שלו, עד שנגמר הדבר ונתן קידושין, ואחר כך התפללו מעריב בבית הכנסת שלו".

הרמ"א כתב תשובה מקיפה בסוגיא זו לנמק מדוע ראה לסדר קידושין בשבת, והסביר כי הסיבה שאסרו לקדש אשה בשבת גזירה "שמא יכתוב" שטר אירוסין, לא קיימת בזמנינו אשר "ידוע המנהג פשוט בישראל שאין החתן כותב בעצמו הכתובה או שטר אירוסין, והוא מטעם שאין אנו בקיאים בכתיבה. ואפילו מי שיודע לכתוב אינו כותב שלא לחלק בין בקיאים לשאינם בקיאים, ולכן כותבה בכל מקום החזון כמו שקורא בתורה לכל אדם לתקנת שאינו בקי. ומעתה אין לגזור על המקדש שמא יכתוב, מאחר שאנחנו אינם בקיאים ואין מוטל על החתן כתיבה זו. ואין לחוש שהחזון יכתוב משום קידושי החתן, דגזירה כזו לא מצינו. ועוד שהרי החזון כותב כל פעם הכתובה ושטרי האירוסין בשחרית או זמן רב קודם הכניסה לחופה

כאשר אינו יודע מתי יהיו מוכנים עם החופה, ולכן אין לחוש בזמן הזה לגזירה זו כלל".

ומוסיף הרמ"א: "ואף אם נאמר דלפי דברי הירושלמי, דפירש טעם הגזירה משום דהוי כקונה קנין בשבת, אין לחלק בין זמן הזה לבימיהם. מכל מקום נראה דגמרא דידן עיקר נגד הירושלמי, וכן פסקו הפוסקים תמיד".

ומתבאר בדעת הרמ"א, שאמנם נחלקו הבבלי והירושלמי מהו טעם האיסור לקדש אשה בשבת, ונפקא מינה נוספת במחלוקת זה, האם טעם האיסור שייך בזמן הזה.

טעמו של הבבלי, שהאיסור הוא משום גזירה "שמא יכתוב", לא שייך בזמן הזה, כי החתן אינו כותב את שטר האירוסין, ולכן אין כל סיבה לחשוש שמא בעקבות הקידושין יבוא החתן לכתוב שטר אירוסין. מה שאין כן טעמו של הירושלמי "שלא יהא כקונה קנין בשבת", הוא טעם שיש לחשוש לו גם בזמן הזה. ומאחר ובמחלוקת בין בבלי וירושלמי מכריעים להלכה כדעת הבבלי, התיר הרמ"א קידושין בשבת [בשעת הדחק, ובהתקיים ג' התנאים המובאים לעיל] בהסתמכו על הבבלי, שטעם האיסור לקדש אשה בשבת הוא בגלל הגזירה "שמא יכתוב", וגזירה זו לא שייכת בזמן הזה.

לסיכום: אין לקדש אשה לכתחילה בשבת. לדעת הבבלי, גזירה שמא יכתוב בשבת את שטר האירוסין. ולדעת הירושלמי, גזירה שמא יהא כקונה קנין בשבת".

ולדעת הרמ"א, אם אין לו אשה ובנים, רשאי לקדש גם בשבת כדי לקיים מצוה [כי במקום מצוה לא גזרו רבנן]. והמשנה ברורה הוסיף בשם רעק"א, שאפילו יש לו כבר בנים אך אין לו אשה, מותר לקדש בשבת, כי מקיים מצוה בנישואין.

אמנם להלכה הציבו החיי אדם והמשנה ברורה שלושה תנאים להקל לקדש אשה בשבת:

[א] רק אם החתן עדיין לא קיים את מצות פרו ורבו.

[ב] הכינו את צרכי הסעודה, ואם תתבטל החתונה יגרם הפסד ממוני גדול.

[ג] אם לא יקיימו את הקידושין, החתן והכלה יתביישו.

ע

- 1 -

עתה נבוא לדון במעשה שהיה בלייקווד [המובא בתחילת השיעור].

רבי אשר וייס, הביא את דברי הרמ"א בהגהותיו על השו"ע ש"יש מתירים לקדש היכא דאין אשה ובנים, ואע"ג דלא קיימא לן הכי מכל מקום סומכין על זה בשעת הדחק, גם כי גדול כבוד הבריות, כמו שרגילים

שלפעמים שלא היו יכולים להשוות עם הנדוניא ביום שישי עד הלילה, דעושים החופה והקידושין בליל שבת, הואיל וכבר הכינו לסעודה ולנישואין והוי ביוש לכלה ולחתן אם לא יכנוס אז", וכתב: "הרי לך דבמקום כבוד הבריות ושעת הדחק סומכים לקדש בשבת".

והוסיף הגר"א וייס לבאר, כי למרות: "ידעתי מש"כ החיי אדם דהרמ"א לא היקל בזה אלא בצירוף שלשה דברים, אין לו אשה ובנים, כבוד הבריות, והפסד מרובה, וכן כתב המשנה ברורה. אך באמת דבריו תמוהים, דהלא הרמ"א האריך בפסק זה בשו"ת הרמ"א שם תיאר מעשה שהיה, ובכל אריכות דבריו מבואר שכל נימוקו של הרמ"א אינו אלא משום כבוד הבריות בלבד. והרמ"א שנה ושילש סברא זו, דמשום כבוד הבריות יש לסמוך על שיטת רבנו תם דמי שלא קיים פרו ורבו יכול לקדש בשבת, ולא הזכיר כלל עניין ההפסד. ומש"כ הרמ"א "שכבר הכינו לסעודה", אינו משום הפסד ממוני אלא דמשום כך הוי ביוש לכלה ולחתן, ואם כן תימה לומר שאין להקל אלא במקום הפסד. ועיין בשו"ע הרב סעיף ד' ובערוך השולחן סעיף י"ד דמבואר בדבריהם דמשום כבוד הבריות לבד יש להקל, ודו"ק בכל זה.

ומתוך כך פסק: "ואם מתירין בבזיון הנ"ל, אלף ק"ו בנדון דידן דיש להתיר ללא ספק כלל, דאין לך בזיון גדול מזה שיצטרכו להפריד את החתן והכלה, וימנע מלברך ז' ברכות, ותהום כל העיר על מה ולמה עשו כן, והחתן והכלה הדומים למלך ומלכה יכבשו פניהם בקרקע בבושת פנים שאין דומה לה וכדי בזיון וקצף. ומשום כך פשוט לי, דאילו הייתי שם הייתי מורה לייחד שני עדים והחתן יקדש שוב בפניהם בליל שבת קודש, וזה פשוט".

ומבואר בדבריו, שצעד בעקבות פסק הרמ"א שהתיר קידושי אשה בשבת בשעת הדחק כדי למנוע בושות מהחתן והכלה. וכפי שנתבאר לעיל, פסק הרמ"א מבוסס על הטעם המבואר בתלמוד הבבלי לאיסור קידושין בשבת בגלל הגזירה "שמא יכתוב", חשש שלא קיים בזמן הזה, כי החתן אינו כותב את שטר האירוסין, ואין חשש שמא בעקבות הקידושין יבוא החתן לכתוב שטר אירוסין.

- ז -

אך נראה שהן לפי הבבלי שאוסר לקדש בשבת מחמת הגזירה שמא יכתוב, והן לפי הירושלמי שאוסר לקדש אשה בשבת משום "שלא יהא כקונה קנין בשבת", היה מקום להתיר את הקידושין בשבת במעשה שהיה בלייקווד.

והדברים יתבארו בהקדם בירור דין המקדש אשה בשבת [שעבר במעשה זה על איסור דרבנן] - האם בדיעבד האשה מקודשת.

הרי"ף (ביצה כ, ב בדפי הרי"ף) והרא"ש (ביצה פ"ה ה"ב) הביאו את דברי הירושלמי (עי' בקרבן נתנאל (שם אות פ) שכתב כי בירושלמי לא נמצא מאמר זה, אלא בתוספתא) "וכלום שעשו [דנין, מקדשין, חולצין ומייבמין, בשבת] בין שוגגים בין אנוסים בין מוטעים, מה שעשו עשו בשבת, ואין צריך לומר ביום

טוב". והוסיף הרא"ש: "שמע מינה מאן דעבר ואקני בשבת ממקרקעי או מטלטלי, הקנאתו הקנאה". ודין זה נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' שלט סע' ד) "וכולם אם נעשו שוגגים או מזידים או מוטעים, מה שעשו עשוי".

ומכל מקום דן בילקוט יוסף האם יש בזה איסור הנאה מ"מעשה שבת", ונקט כי לדעת הגר"א המובא בביאור הלכה (סי' שיח סע' א ד"ה המבשל) במלאכה דרבנן אין איסור הנאה ממלאכה דרבנן שנעשתה בשבת בשוגג.

נמצא כי המקדש אשה בשבת במזיד, האשה מקודשת, אלא שיש איסור "הנאה" בשבת מהקידושין, ואשה זו עדיין אסורה לו עד מוצאי שבת. ואם קידש בשבת בשוגג [כגון ששכח שהיום שבת, או שחשב שדבר זה מותר לעשות, משנה ברורה סי' שלט ס"ק לא], האשה מקודשת ומותרת לאלתר, כי אין איסור "מעשה שבת".

ומעתה נראה כי לפי הירושלמי שהאיסור לקדש אשה בשבת הוא משום "שלא יהא כקונה קנין בשבת", הואיל וזהו איסור דרבנן, איסור זה אינו מפקיע את חלות מעשה הקידושין מהתורה, והאשה מקודשת, וכפי שנפסק בשו"ע "מה שעשוי, עשוי".

לפיכך מסתבר שגם לפי הירושלמי היה מותר לקדש אשה במעשה שהיה בלייקווד, ואף ללא הטעם שעלול להיגרם ביוש לחתן ולכלה. שכן במעשה זה, כשנתברר בשבת כי הקידושין שנעשו בערב שבת לא חלו, ויש כעת צורך שיערכו מחדש את סידור הקידושין, לכאורה נחשב כמצב "בדיעבד", שבו נאמר לפי הירושלמי שאיסור דרבנן "שלא יהא כקונה קנין בשבת", אינו מפקיע את חלות מעשה הקידושין מהתורה, והאשה מקודשת.